

Dragan Matić

KARANTENSKA POSTAJA ZA VOJNE UJETNIKE NA LJUBLJANSKEM GRADU

Če govorimo o ljubljanskem gradu med prvo svetovno vojno, moramo nedvomno priznati, da je to doba, ki je zgradbi vdihnila življenje za naprej. Ljubljanski grad je v 19. st. – s krajšimi presledki – služil kot jetnišnica vse do potresa leta 1895. Po potresu so zapore na gradu opustili in stavba je v naslednjih dvajsetih letih propadala. Mestna občina, ki je grad leta 1905 kupila, ni vedela, kaj z njim. Sicer so ob raznih priložnostih izjavljali, da ga mesto name-rava ohraniti kot zgodovinski spomenik, vendar je bil del gradu takoj preurejen v zasilna stanovanja, namenjena siromašnim meščanom.¹ Vsekakor mestna občina vse do I. svetovne vojne z gradom ni imela v načrtu posebnih projektov. Za grad je namreč namenjala zgolj 3000 K, kar seveda še zdaleč ni bilo dovolj za zaustavitev nadaljnega propadanja.

15. 8. 1914 se je vloga ljubljanskega gradu spremenila. Odrejen je bil namreč za nastanitev političnih zapornikov, ki so spadali pod evakuirano divizijsko sodišče iz Trsta, kot tudi za nastanitev »vseh ostalih, poslanih vojaškemu sodišču«.² Ti politični zaporniki so bili do takrat zaprti v Gorici in Rihenbergu.³

Jetnišnica na gradu je šla skozi več faz. Od ustanovitve 15. 8. 1914 pa do srede januarja 1915 je ta ustanova nosila naziv »K.K. Militärgefangenhause und K.K. Landwehrarrest« (c. kr. vojaška jetnišnica in c. kr. domobranski zapor). V tem času so na gradu internirali politično sumljive osebe in državljane sovražnih držav kot vojne ujetnike. 20. 1. 1915 je inšpekcija vojaške komande iz Gradca (komandi v Gradcu je bila jetnišnica podrejena) ukinila jetnišnico in ustanovila »K.K. Landwehrgarnisonsarrest« (c. kr. vojaško-garnizijski zapor). S tem v zvezi je odredila, da so na gradu lahko zaprti le zaporniki v preiskavi in obsojenci, obsojeni na manj kot eno leto zopora. Vse tujce so morali premestiti v določena taborišča.⁴ Tretja faza medvojne ustanove na ljubljanskem gradu je nastopila ob vstopu Italije v vojno. 23. 5. 1915 so vse zapornike evakuirali v Gradec in Maribor, 26. 5. pa so na gradu ustanovili c. kr. zbirno mesto za vojne ujetnike (»K.K. Sammelstelle für Kriegsgefangene«).⁵

Avstroogrška je imela sredi leta 1916 kakih 300 taborišč za vojne ujetnike, ki so se delila na delovna taborišča, taborišča za internirance, taborišča za moštvo, lazarete in postaje za karanteno.⁶ Vloga karantenske postaje je bila v začasni nastanitvi (protiepidemični ukrep) in razvrščanju vojnih ujetnikov. Tako so bolne in ranjene pošiljali v bolnišnice, večji del oficirjev – predvsem štabne oficirje in generale – so pošiljali v ena, moštva v manjšim delom oficirjev pa v drugem taborišča. Vojne ujetnike je karantenska postaja dobivala iz zbirnih mest za vojne ujetnike, ki so bila v bližini fronte. Manjši del prispelih ujetnikov je ostal na gradu, v mestu in okolici – le-ti so bili zaposleni v različnih državno-vojaških objektih, delovnih skupinah ali pri zasebnikih.

Skozi karantensko postajo je šlo v treh letih in pol več kot 118.000 vojnih ujetnikov. To število pa je bilo v vsem vojnem času še večje, saj sem niso prišteti interniranci, ki so bili na gradu pred vstopom Italije v vojno. Točno število tako ni znano.⁷ Obstoj karantenske postaje je zelo spremenil podobo gradu in prispeval k njegovi ohranitvi.

26. 5. 1915 je bila torej na ljubljanskem gradu ustanovljena zbirna postaja za vojne ujetnike, ki pa so ji 30. 9. 1915 spremenili ime v Karantensko postajo za vojne ujetnike (K.K.

¹ B. Reisp: Ljubljanski grad – zgodovinski oris; Ljubljana 1985, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 144, str. 23.

² Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL): VARIA V., Vojaški urad fasc. 140 (*neurejeno gradivo*); Poročilo karantenske postaje za vojne ujetnike v Ljubljani komandi 5. armade v Gradcu z dne 10. 12. 1916.

³ Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 29.

⁴ ZAL, VARIA V., isti dokument kot pod op. 2.

⁵ ZAL, prav tam, ukaz komande iz Gradca garnizijskemu zaporu v Ljubljani z dne 21. 5. 1915.

⁶ Slovenski narod 5. 5. 1916.

⁷ ZAL, VARIA V., fasc. 140, enostavni delovodnik o »prišlih« in »odšlih« vojnih ujetnikih v letu 1918.

Quarantainestation für Kriegsgefangene). Novost je bila v bistvu le v tem, da je grad zopet postal taborišče za vojne ujetnike, v glavnem italijanske, funkcija taborišča za politično sumljive pa mu je ostala do konca vojne.

INTERNIRANI CIVILISTI

Preden so ustanovili novo, so likvidirali staro ustanovo. 21. 5. 1915 je komanda iz Gradca poslala garnizijskemu zaporu v Ljubljani ukaz, da morajo biti zaporniki prestavljeni v garnizijski zapor v Gradcu. Ukazano je bilo, da mora biti prestavitev izvedena med drugim in tretjim alarmnim dnevom in da imajo za evakuacijo 12 ur časa. Jasno je, da je obstajal strah pred hitrim vdorom italijanske vojske. Italija je 23. 5. 1915 stopila v vojno in 23. 5. 1915 ob 6. uri zjutraj so odpeljali 165 zapornikov v spremstvu enega oficirja, pet podoficirjev in 40 vojakov v Gradec, 7 obsojencev na težko ječo v spremstvu enega podoficirja in petih vojakov pa v Maribor. Iz več dopisov je razvidno, da so do 28. 5. 1915 pošiljali v Gradec dokumentacijo o zapornikih in njihov denar.⁸

Internacija politično sumljivih, dezertirjev, domnevnih špijonov in podobnih se je neposredno po vojni napovedi Italije nadaljevala v pospešenem tempu. Že 27. 5. je bilo na gradu zbranih 521 internirancev iz Kranjske in Primorske. V noči s 27. na 28. 5. pa so jih poslali še 436 iz 23 žandarmerijskih postaj. Poimenski popis ni ohranjen, navaja pa se, koliko ljudi je posamezna žandarmerijska postaja poslala: Rače (pri Novem mestu) 8, Črnomelj 5, Ratež (pri Novem mestu) 38, Vinica 3, Dolenjske toplice 65, Begunje na Gorenjskem 3, Zagorje 15, Litija 29, Izlake 16, Kranjska gora 9, Žužemberk 5, Št. Janž pri Radečah 6, Kočevje 90, Mozelj (na Kočevskem) 1, Stopiče (pri Novem mestu) 37, Kočevska Reka 12, Koprivnik (na Kočevskem) 33, Stari Log (na Kočevskem) 20, Ribnica 17, Bohinjska Bistrica 8, Kropa 9, policija Trst 2, skupaj torej 436. Koliko časa so ti interniranci ostali na gradu, ni znano, verjetno pa ne prav dolgo.

Ohranjeno je tudi nekaj poimenskih popisov – ali delov le-teh, na katerih je naveden tudi vzrok za internacijo. Tako imamo popis 27 internirancev, sestavljen konec maja 1915, v katerem so vzroki za internacijo: enkrat izogibanje vpoklicu, štirikrat nepojavljanje na naboru, štirikrat dezerterstvo, štirikrat neprisotnost pri pregledu vojske, štirje so bili osumljeni špijonaže, osem je bilo politično sumljivih, eden politično nezanesljiv, eden je bil »samo« sumljiv, eden je dajal državi sovražne izjave, enega so internirali zaradi kraje in enkrat je bil razlog internacije, da so nekomu bile prizadejane težke telesne poškodbe.

Popis dne 3. 6. 1915 govori o 21 internirancih (razlog internacije ni naveden), ki so jih poslali iz naslednjih krajev: 9 iz etapne postaje Gorica, 3 s strani deželnega žandarmerijskega urada v Trstu, 1 iz komande pomožne kompanije H8-1, 1 iz etapne postajne komande Sežana, 1 s policije v Pulju ter po enega z žandarmerijskih postaj Rovin, Kočevje, Litija, Opčine, Nabrežina, Kantrida.

Seznam z dne 5. 6. 1915 priča o internaciji sedmih moških in štirih žensk: dve ženski in tri moške so poslali iz Istre (okolice Motovuna), ostale pa iz Kranjske – po enega iz Ilirske Bistrice, Črnuč, Litije, Planine, Višnje gore in s policijske direkcije Ljubljana.⁹

⁸ ZAL, VARIA V., poimenski popis zapornikov, evakuiranih v Gradec 23. 5. 1915: Ahčin Anton, Ambrožič Johann, Barick Franz, Budin Josef, Corazza Alois, Čuk Josef, Cucagna Justus, Čuk Iustus, Dellago Rudolf, Furnschuch Franz, Fiorentin Josef, Fabjan Johan, Gričar Kasper, Gvajc Mathias, Gladig Mathias, Gregorič Franz, Gropair Anton, Hribar Anton, Hegler Andreas, Hlade Anton, Blaž Johann, Baumann Karl, Mourin Peter, Merzek Alois, Pozzeto Stefan, Popjal, Gregor, Plessin Alois, Rupret Karl, Raichbard Willibard, Sedlar Johann, Slabič Johann, Setničar Anton, Scharock Karol, Svilgog Johann, Stadler Raumund, Tosolini Anton, Tine Josef, Tine Guido, Tomažič Granz, Vidali Anton, Parovel dr. Italo, Anbel Anton, Arnerytorsch Arrigo, Brelich August, Boljančič Johann, Bubnič Gregor, Baldessarini Karel, Benano Anton, Božar Johann, Capello German, Černe Johann, Chicco Ippolito, Collavim Josef, Camuffo Cesare, Christides Atanose, Conti Mario, Calligaris Franz, Collusi Josef, Conruttu Paul, Cortivo Emino, Dragovem Anton, Drašček Alois, Debeljak Paul, Dobnič Josef, De Infenti Johann, Deluch Josef, Longo Simon, Levec Josef, Latin Mathias, Gril Josef, Gerzetič Anton, Juvan Paul, Kofol Ludwik, Karlovič Josef, Kozlevčar Anton, Lampret Johann, Marizza Josef, Muvron Johann, Rudolf Johann, Papasseridis Dimitri, Rodue Maximus, Potepan Johann, Perišič Milovan, Peressin Eugen, Randi Dante, Muha Lorenz, Perden Josef, Battistela Josef, Benassin Peter, Benašič Albin, Gašperič Mihael, Gaddi Anirimus, Hočevnar Josef, Kollman Karl, Kiferle Johann, Lizzardo Josef, Lach Rudolf, Mehaček Georg, Reichard David, Masserotto David, Merozzi dr. Gaston, Matič Georg, Mlakar Franz, Modin Josef, Melischnig Franz, Merdošil Johann, Negro Dominik, Feluga Emrizziano, Fontanot Giovanni, Furlani Wilhelm, Gropel Vladimir, Ivaneschovich Hildegarde, Horn Franz, Kompare Josef, Kodromata Alois, Larisse Johann, Mozetič Johann, Medved Winzenz, Reichard Alexander, Pavlica Andreas, Rontelli Guido, Pruša Josef, Planinšek Marcus, Pavlin Michael, Pastir August, Pavlin Alois, Perič Lukas.

⁹ ZAL, prav tam, Priimki interniranih: osumljeni špijonaže: Musian Anton, Biega Josef, Pangerz Josef, Aljantič Winzenz; politično sumljivi: Tromba Josef, Martindič Johann, Lazanič Anton, Depicolzane Andreas, Cosulich Egidio, Golob Johann, Kanus Himbus, Eugina Franz; politično nezanesljivi: Petelinc Josef; kraja: Giovanni Lorenzon; izogibanje vpoklicu: Matheus Aquil-

Interniranci, ki jih je val aretacij ob vstopu Italije v vojno zanesel na ljubljanski grad, so prihajali iz Kranjske, Primorske in Istre. Dosti več internirancev je prišlo iz Dolenjske kot od drugod – samo s Kočevskega so jih poslali več kot tretjino celotnega števila. (So Kočevjarji morda ovajali Slovence?).

Ob vstopu Italije v vojno so prvič, odkar je zaradi vojne bila obnovljena ječa na gradu, tam bile zaprte tudi ženske.

Internacije, do katerih je prišlo ob začetku vojne z Italijo, so izvedli na podlagi seznamov italijanskih državljanov in domačinov, ki bi utegnili koristiti sovražniku. Ti seznamu so nastali na podlagi dveh medsebojno neodvisnih navodil. Prvo je prišlo s strani vojnega nadzorovalnega urada (Kriegsüberwachungsamt) in je odredilo, da se internacija oz. konfinacija izvaja glede na želje pristojne vojaške komande. Drugo navodilo, ki odreja internacije, pa je poslala deželna žandarmerijska komanda za Kranjsko svojim podrejenim postajnim komandam. To navodilo je poslala neodvisno od deželne vlade.¹⁰

»Skrb« za civilne internirance na gradu je bila stvar političnega oddelka sodišča 5. armade. Vsaj za čas od konca junija 1915 dalje je to mogoče trditi na podlagi ohranjene zbirke (ali njenega dela) odlokov o internacijah, ki vsebuje podatke o 21 ljudeh, ki so jih odvedli v internacijo med 29. 6. in 15. 10. 1915. Navajam nekaj bolj zanimivih primerov:

– Po nalogu pristojnega komandanta so internirali Florijana Kozlevčarja, starega 54 let, iz Grosuplja, dninarja in cerkovnika. Mož je 11. 6. 1915 v svojem stanovanju v pijanem stanju v prisotnosti žene Antonije in hčerke Frančiške, omožene Čeh, izjavil: »Ta stari osel (misleč Nj. Veličanstvo) misli, da bode z nami delal kakor bode hotel, ta prvo kroglu bodem spustil v cesarja ta druge pa v tiste pse ministre.« 22. 6. 1915 je izjavil tudi naslednje: »Sedaj si je cesar z dr. r... obrisal, z nami abšiderji ne bo delal kakor bi hotel.« Sodišče 5. armade je moralo ustaviti postopek, ker ni bilo prič – žena in hči sta odklonili pričevanje, sklicujoč se na ožje sorodstvo z obtoženim. Ostaja zanimivo vprašanje, kdo ga je prijavil. Morda se je njegovi ženi zareklo in je povedala npr. sosedi, kakšne njen mož kvasi, ko se napije. Če bi ga žena ali hčerka prijavili, bi verjetno morali pričevati. Tako so Florijana Kozlevčarja 29. 6. 1915 ob 16. uri prevzeli v internacijo na grad.

– Razlog za internacijo 37-letnega Jakoba Salate iz Osorja na Cresu je bil precej nenavaden. Navaja se, da ga z ozirom na njegovo sorodstvo, kot politično nevarnega, predstavljajo vojni postajni komandi Ljubljana v internacijo. Tako odločitev, ki ugotavlja politično nevarnost neke osebe glede na njegovo sorodstvo in je tudi za avstrijske razmere nekaj neobičajnega, je izdala komanda obalnega odseka v Dobrinju 12. 9. 1915. Internacija se je izvršila 22. 9. 1915.

– Primer Ivane Legat, žene hotelirja, je posebnost zato, ker je sam deželni predsednik Schwarz ukazal okrajnemu glavarju v Radovljici, naj jo aretira in kot politično vprašljivo preštavi na zbirno postajo za vojne ujetnike v internacijo.

– Postopek zaradi vohunstva proti Frančiški Surtman je bil pri sodišču 5. armade prekinjen zaradi pomanjkanja dokazov. Razlog za aretacijo se je lakonično glasil: »Ker se je omenjena družila z italijanskima državljanoma Amalijem Zeinerjem in Francem Ollivetijem, se predstavlja h komandi gradu zaradi internacije.« Internacijo so izvedli 31. 7. 1915.

– Na gradu je bil interniran tudi Jožef Rossi, 45-letni italijanski državljan, veletrgovec z vinom, rojen v Arezzu, poročen, stanoval v Zagorju št. 82 od l. 1900, že od 1897 bival v Avstriji. Kljub prošnjam za izpustitev in obilni argumentaciji: vplačal je 43.000 K vojnega posojila, za Rdeči križ je vplačal 3.000 K, na začetku vojne je na železniški postaji brezplačno z vinom zalagal moštvo, ki je odhajalo na fronto, celo ko je bil že v internaciji, je za RK vplačal 450 K, so ga 13. 8. 1915 prezemili v Lipnico na Štajerskem.

Internacije je odredilo sodišče 5. armade oz. politična grupa (oddelek) njene etapne komande v Ljubljani. Pod izrazom »politična grupa«, gre verjetno razumeti oddelek vojnega sodišča, ki se je ukvarjal z verbalnimi delikti, špijonažo, državljani sovražnih držav, skratka z vsemi sumljivimi osebami. Kot v odredbah piše, so bili politični grupi interniranci »na razpolago do nadaljnjega« ali »internacija traja do nadaljnje odločitve politične grupe«. Ta ustanova

lante; sovažne izjave: Berthol Muraro; odsotnost pri pregledu vojske: Thomas Marlikan, Daniel Seljak, Giacomo Hrvatič, Antonio Ranzel; sumljiv: Johann Mikolič; dezerterstvo: Pietro Deberti, Michar Jeral, Alois Avari, Jan Zesara.

¹⁰ Janko Pleterški: Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917, poročili vladne in vojaške komisije za Kranjsko, Ljubljana 1980, str. 74.

je bila vsemogočna za vse internirance, ukrep internacije pa je bil očitno popularen takrat, ko je sodišču zmanjkalo prič ali dokazov, da bi nekoga obsodilo. Sodišče je odredilo internacijo tudi na podlagi pravnih nesmislov – sorodstva s sumljivimi, družena z državljani sovražnih držav. Če je nekdo bil državljan sovražne države, so ga internirali ne glede na »olajševalne« okolščine, kot npr. da od rojstva živi v Avstriji (primer Francoza Karla Barrierja) ali da se je obnašal povsem lojalno.

Vsi ti primeri ne dajejo vtisa nekih smiselnih meril za internacijo, pač pa se zdijo paranoično-panični ukrepi sumničljivih oblastnikov.¹¹

Internirance so nehali pošiljati na grad konec avgusta 1915, ko so ljubljanski župan, ravnateljstvo in direktor policijske direkcije dobili naslednji dopis deželnega predsedstva: »Z dopisom z dne 26. 8. 1915 v zvezi z ukazom z dne 19. 8. 1915 je ustanova na ljubljanskem gradu dobila ime karantenska postaja za vojne ujetnike.

Karantenska postaja je s tem pristojna le za ujete vojake, preiskovalne zapornike in tiste zapornike, ki so začasno poslani s strani vojaškega zapora – do določitve mesta prestajanja kazni.

Izjem, kot so začasna nastanitev politično sumljivih in italijanskih državljanov pri navedeni postaji ne bo več, ker je samo po sebi umevno, da se poleg vojnih ujetnikov ne da nastanjevati tudi žensk z otroki in to toliko bolj, ker zaradi mnogih ranjencev ni več nobenih prostih prostorov.

Karantenska postaja ima razen tega, kot je omenjeno, na skrbi zapornike obeh spolov, ki so v preiskovalnem postopku, zaradi česar se ne bi dalo deportirati internirancev, ker bi obstajala nevarnost, da bi se mednje pomešali zaporniki.

Zato se vaša blagorodja obvešča, naj italijanskih državljanov, določenih za izselitev iz dežele, ne pošiljajo več na grad v začasno internacijo. Le-te je treba z veliko manj izjemami obdržati v konfinaciji do njihove odprave z zbirnim transportom.

Če bi se pokazala potreba za njuno internacijo posameznikov, bo za direktno pot v Lipnico poskrbelo etapno poveljstvo v Ljubljani, ki ima na glavni postaji pripravljeno enoto za spremstvo.«¹²

Kdaj so spet na gradu internirali civiliste, ni moč natančno ugotoviti. Spominski članek dr. Perillija jih omenja sredi leta 1917. V l. 1918 so civilne internirance evidentirali v posebnem delovodniku, ločeno od vojnih ujetnikov. Pošiljali so jih izključno iz Krmina, Vidma in Opčin.

ITALIJANSKI VOJNI UJETNIKI

Prvi italijanski vojni ujetniki so prišli v Ljubljano 2. 6. 1915. Bilo jih je 26 in niso bili ranjeni. 11. 6. jih je prišlo 197, bili pa so pripadniki 30. polka, po poreklu iz južne Italije. 22. 6. so 34 Italijanov pripeljali iz Beljaka.¹³

Ujetniki so na gradu ostali v povprečju 5 dni, dokler se ni ugotovilo, če niso morda okuženi ter s tega stališča gledano primerni ali neprimerni za transport v notranjost. Izjema so bili bolni in težko ranjeni, razen teh pa tisti delavci – obrtniki, ki jih je komandant gradu potreboval za obnovo prostorov. Tem je treba prišteti tudi glasbenike in slikarje. Število ujetnikov je precej nihalo – v povprečju je znašalo ok. 1000 ujetnikov, vendar pa npr. pregled stanja z dne 30. 6. 1915 govori le o 134 vojnih ujetnikih, ki jih je stražilo 83 mož.¹⁴

Najbolj oprijemljivi podatki o vlogi in organizaciji karantenske postaje so iz zadnjega leta vojne. S 1. 1. 1918 je bilo načrtovano, naj bi karantenska postaja prešla pod direktno pristojnost vrhovne komande (Armee-Oberkommando, AOK), to pomeni, naj bi prešla iz bojnega področja, ki je spadalo v pristojnost armade (Armeebereich), v zaledno območje (Hinterland). V zvezi s tem prenosom je tudi ocena višje armadne komande o karantenski postaji v Ljubljani, poslana vojnemu ministru. Ta ocena med drugim pravi, da je karantenska postaja na ljubljanskem gradu edina postaja za ujete oficirje v območju vojne skupine generala Borojevića. Poudarjal se je interes AOK-ja, da se oficirje, ki pridejo v ujetništvo, takoj loči od

¹¹ ZAL, VARIA V., fasc. 140, zbirka dosjejev internirancev, spadajočih pod politični oddelek vojnega sodišča V. armade.

¹² ZAL, REG I, fasc. 2060, dopis deželnega predsedstva ljubljanskemu županu z dne 29. 8. 1915.

¹³ Slovenski narod 3. 6., 12. 6. in 23. 6. 1915.

¹⁴ Laibacher Zeitung 13. 11. 1915.

moštva in hitro pošlje v karantensko postajo, ki se ne nahaja v območju armade. Ljubljanski grad je bil po njihovem mnenju za to izjemno primeren – med zadnjo ofenzivo so, kot se navaja, transporti ujetnikov s Piave do Ljubljane rabili le 24 ur. Tudi o drugih lastnostih karantenske postaje so tu govorili v superlativih: »... ljubljanski grajski hrib je zelo dobro izoliran od mesta, razpolaga z vso za karanteno potrebno opremo«, poročilo tudi dobesedno pravi, da gre za: »neoporečno karantensko postajo, ki sta jo obiskali njuni veličanstvi (verjetno junija 1917 – op. a.) in ki je prejela najvišja priznanja«. Prav tako je v zvezi s prenosom pristojnosti nastalo poročilo komandanta postaje podpolkovnika Kerna z dne 5. 9. 1918, naslovljeno na vojno ministrstvo na Dunaju. Če na kratko povzamemo poročilo: nastanitvene možnosti obstajajo za 400 oficirjev v grajski zgradbi, razen tega pa še za 1000 mož v baraki, v katero nastanjujejo novoprispele ujetnike in sicer podoficirje ter vse letalce in mornarje. Posadka gradu je bila sestavljena iz enega oficirja, enega višjega zdravnika in 30 ječarjev. Nekateri od teh so opravljali posebne zaposlitve: računski podoficir, pisar, vodja službe, stražarji, podoficir za preskrbo in evidentičar za popisovanje vojnih ujetnikov. Ta je do takrat naštel 118.392 italijanskih vojnih ujetnikov, ki so kdaj bivali na gradu.

Kern je v poročilu razlagal, da ne potrebuje nobenega oficirja – če je lahko prej vse vodil sam, lahko tudi poslej, ko je promet občutno upadel, shaja brez adjutanta. Komandant je nadalje poročal, da je dodeljeni višji zdravnik ustanovi nujno potreben. Italijanski zdravniki so bili baje tako slabi, da so jih lahko rabili le kot pomočnike, nikakor pa niso mogli delati samostojno. Te italijanske zdravnike pa so tako ali tako hitro zamenjavali za avstrijske iz italijanskega ujetništva.

K temu poročilu je dostavljena tabela z rojstnimi letnicami in čini moštva. Na gradu je septembra 1918 bilo 13 infanteristov, 3 poddesetniki (Gefreite), 5 desetnikov (Korporale), 9 vodnikov (Zugsführer), 7 narednikov (Feldwebel) in 1 štabni profos. Moštvo je bilo staro 19–46 let.

Vojno ministrstvo je obe poročili sprejelo s pripombo, da se katerakoli sprememba v zvezi s karantensko postajo lahko zgodi le z njihovo privolitvijo (npr. sprememba števila posadke). O prihodu vojnih ujetnikov naj bi bila karantenska postaja informirana s strani poveljstva Soške armade. Glede določitve krajev deportacij v notranjost in glede dovoljenja za posamezen transport pa se je karantenska postaja morala obrniti na vojno ministrstvo.¹⁵

DELO VOJNIH UJETNIKOV IN NJIHOVE ŽIVLJENJSKE RAZMERE

Glede prehrane določa odlok vojnega ministrstva z dne 28. 7. 1915, da »k delu usmerjeni vojni ujetniki« dobe 16 vinarjev mezde na dan in »oskrbo v naturi«. Ta oskrba s hrano – določena na moža in dan – je znašala: dve konzervi kave po 46 g 100 g, mesa, 280 g zelenjave z vsem, kar je potrebno za njeno pripravo, 560 g kruha, 18 g tobaka ali 5 cigaret. Za vojne ujetnike, ki so težko delali, se je lahko količina kruha zvišala na 700 g. Ujetniki dvakrat na teden niso bili deležni mesa. Takrat je bila porcija zelenjave zvišana na 420 g. Tobak so jim lahko zaradi kaznovanja odtegnili. Dodatki in pijače niso bili predvideni. Kot zelenjavo so predvidevali proso in ajdovo pšeno ter zelenjavne konzerve.¹⁶

Ta odlok se je našel med dokumenti karantenske postaje, koliko pa so se ga držali, je drugo vprašanje. Pri tem je treba pripomniti, da je energetska vrednost hrane tega jedilnika preračunana v megajoule (MJ) znašala okoli 7,5 MJ, v ojačani inačici (700 g kruha na dan) pa 9,2 MJ na dan. Danes velja, da so tisti ljudje, ki na dan zaužijejo manj kot 7,6 MJ – 1900 KCal (nekateri deli Indije, Afrike in J. Amerike) izpostavljeni kroničnemu stradanju, katerega dolgoročna posledica je popolna izčrpanost organizma. Človek, usmerjen k težkemu delu, potrebuje 15,4 MJ na dan, pri zelo težkem pa 18,2 MJ. Če predpostavimo, da si ujetnik za 16 vinarjev ni mogel kupiti ne vem kaj, lahko mirno zaključimo, da so vojni ujetniki stradali.¹⁷

Glede prehrane vojnih ujetnikov na gradu je prof. Kobal v svojih člankih opisoval razmere precej idilično. Vendar je treba upoštevati, da gre za propagandni članek, ki je imel za

¹⁵ Kriegsarchiv Wien, 10. Abteilung – Kriegsgefangene.

¹⁶ ZAL, VARIA V, fasc. 140, dokument, poslan iz vojnega ministrstva dne 28. 7. 1915, № 24712 / Abt. 11.

¹⁷ Primerjalne tabele in izračuni po Human Physiology, edited by R. P. Schmidt, G. Thews; Springer Verlag, Berlin – London – New York. 1984.

nalogo, čim lepše prikazati delovanje vojne ustanove. Razen tega gre za podatke iz l. 1915, ko je bila preskrba še zadovoljiva. Po Kobalovih navedbah naj bi na gradu obstajale tri kuhinje: prva za moštvo, druga za ranjence in tretja za častnike. Zdravo moštvo naj bi zjutraj dobilo črno kavo, opoldne ričet z seseklanim mesom ali svinjetino, zvečer pa mesno jed ali makarone. Bolni so baje dobili zjutraj belo kavo, opoldne juho z govedino ali svinjsko prato in posladek, zvečer pa »kaj odgovarjajočega«. Priljubljeni makaroni kot priloga naj bi bili zmeraj za vse dosegljivi. Podoficirji so, kot pravi Kobal, dobivali hrano v kantini, kjer se je dalo dobiti razen obveznega tudi kak priboljšek. Oficirji naj bi sploh imeli hotelsko hrano, saj je njihovo menzo vodil italijanski podoficir, ki je čisto neodvisno, glede na velikodušno odmerjeno vsoto, vsakih pet dni sestavljal jedilnik po svojem okusu.¹⁸

Nekoliko manj idealno zveni opis razmer nekdanjega italijanskega vojnega ujetnika dr. Perillija: »to je bila doba gladovanja . . . Naši vojaki pa se bodo te dobe spominjali z nekoliko tesnim želodcem«. Isti avtor citira poročilo avstrijskega zdravnika dr. Zupana: »stalno gladovanje ovira okrevanje in zahteva tedaj veliko večjo uporabo zdravstvenega materiala. Večna lakota oslabi ranjence tako, da ranjenci leže blede in trudni ter si ne morejo opomoči od izgube krvi in gnojnih ran, zato strahotno hujšajo. V kliničnih poročilih bi moral često napisati kot vzrok smrti kronični glad, namesto nedolžne sepse . . .«¹⁹

Na žalost ni čisto jasno, na kateri čas se to poročilo nanaša, saj je dr. Perilli očitno bil, kar se tiče letnic, nekoliko v zadregi – o tem nadrobneje kasneje. Verjetno gre za kasnejši vojni čas.

Stanovanjske razmere jetnikov so bile na začetku vojne bistveno slabše kot kasneje.

Sredi novembra 1915 je zdravniška komisija na gradu ugotovila sledečo sanitarno situacijo: »Pri pregledovanju bivalnih prostorov italijanskih vojnih ujetnikov z dne 17.11. 1915 se je našlo sledeče stanje, na podlagi katerega je nastalo poročilo. Nastanitveni prostori so veliki, svetli in se lahko zračijo, vendar manjkajo umivalniki in kljub temu, da so na njihovem mestu vedra, le-ta ne morejo omogočiti zadovoljivo umivanje. Ravno tako so v sobah le za zasnilo uporabo nastavljeni sodi s primitivnim in večkrat ne prillegajočim se pokrovom. Latrine je premalo in so razen tega slabo postavljene, tako da se njihovo praznjenje in čiščenje lahko le slabo izvaja. – To mi dovoljuje, da predlagam naslednje: v sobah nastavljene sode odstraniti in nadomestiti s stranišči, prav tako je treba v sobah postaviti zadovoljivo število umivalnikov. Latrine je treba povečati in tako namestiti, da bo možno praznjenje preko zamenljivih sodov. – Ljubljana, 19. 11. 1915, dr. Felsenreich, c.kr. glavni zdravnik garnizije Ljubljana.«

Iz poročila Karantenske postaje z dne 19. 11. 1915 izvemo, da so bili umivalniki in tuši izdelani v njeni lastni režiji, istočasno pa so nabavili sredstva za dezinfekcijo, dimnike in sobna stranišča.²⁰

Zaradi tako kritičnega stanja so morali zgraditi vodovod in kanalizacijo. Poveljnik karantenske postaje Kern je o tem poročal: »Pri izvajanju del na gradu, graditvi kanalizacije in vodovoda so vojni ujetniki obdržali s strani občine dodeljeni dodatek. Stroški erarja se pri tem niso povečali. Z adaptacijo posameznih prostorov, vpeljavo vodovoda, ki je bil speljan 240 m v dolžino in 50 m v višino, nastavitvijo motorne črpalke za vodovod, izdelavo betonskih cevi ter njihovo postavitvijo v dolžini 412,5 m (kanalizacija – op.a.), s čimer je grad postal higieno neoporečen, je imela občina velike denarne izdatke. Teh drugače gotovo ne bi imela, ker je bil grad prepuščen razpadu. Vse to obnavljanje je bilo le v cilju izboljšanja nastanitvenih razmer, ki so bile do zdaj zelo primitivne. Kot je znano, namerava mestna občina grad po vojni preurediti v dom za invalide – ranjene vojake občine Ljubljana. – Če imamo pred očmi to dejstvo, potem naša institucija ni zastoj zapravljala časa in sredstev ter je služila nekemu namenu in je prihranila izdatke za uvajanje doma invalidov.«²¹

Vodovod, ki so ga takrat zgradili, je v uporabi še danes. Kdaj je bil zgrajen, nam pove letnica 1916 na hišici črpalke – hišica stoji ob stanovanjski hiši Osoje 3, in je od gradu oddaljena točno 240 m. Kanalizacija je bila dovršena 5. avgusta 1916. Čeprav dela na gradu niso vojaškemu erarju prizadejala nobenih izrednih stroškov, vsi v vojski niso bili tega mnenja. Tako

¹⁸ Laibacher Zeitung 18. 11. 1915.

¹⁹ ZAL, VARIA V, fasc. 140, poročilo karantenske postaje z dne 18. 11. 1916, EXH № 1988 / 15.

²⁰ ZAL, prav tam, poročilo maj. Kerna komandi 5. armade 26. 10. 1916.

²¹ ZAL, prav tam.

je moral župan Tavčar poslati vojaški komandi v Gradec protestni dopis. V njem je napisal, da se je meseca septembra 1916 pri njem oglasil neki oficir – verjetno gradbeni referent komande 5. armade. Ta je izjavil, da armadna uprava v nadomestilo za vsa neprecenljiva (denarno nedoločljiva) dela, ki so bila izvedena na ljubljanskem gradu, zahteva 25% popust pri vodarini za vse obstoječe vojaške objekte v Ljubljani. Tavčar mu je odgovoril, da take zahteve ne morejo biti v nobeni zvezi z deli na gradu in da je za tako zahtevo treba pisno dostaviti občini. Župan je bil tudi mnenja, da so take zahteve zakonsko neutemeljene, povedal pa je tudi, da mu je že dosti poslušanja o tem, kako je vojna uprava veliko žrtvovala za dela na grajskem hribu in da je zato upravičena postavljati zahteve. Take vrste kompenzacije niso bile zahtevane le v zvezi z vodarino, ampak tudi ob drugih priložnostih. Zaradi tega, se je Tavčar čutil odgovornega, da nadaljnje tovrstne zahteve zaustavi in vso zadevo v zvezi z gradom komandi nadrobno predstavi. V opisu, ki sledi, je med drugim navedeno, da je zgradbo na grajskem hribu mestna občina kupila od erarja kot zgodovinski spomenik. Zato je letno za njeno popravilo namenila le 3000 K. Tako je samoumevno, da grad ni bil v dobrem stanju, ko ga je karantenska postaja prevzela in da le-ta ni imela na voljo nobenih sredstev, s katerimi bi občino prisilila h gradbenim delom. Ker pa se je Tavčar trudil za dobre odnose z vojsko, je vedno šel komandi karantenske postaje na roko. Na ta način so bila opravljena »straniščna«, kanalizacijska in vododostavitvena dela, pri čemer je občina brezplačno dostavila material, komanda pa je dela izvedla na lastne stroške.

Sledi gostobesedno opisovanje, kako je razočaran, ko pa se je tako trudil in šel na roko vojski, nato pa račun:

Stroški, ki jih je občina krila na grajskem hribu med 1. 8. 1914 in 10. 9. 1916

– za naročeni material	21.197 K 9 v
– za namestitev stranišč	7.314 K 6 v
– za prispevek za naročene delavce	12.926 K 20 v
– za obnovev grajske kapele,	
za kanalizacijo in napeljavo vodovoda	12.864 K 72 v
– za razsvetljava in dostavo slame	5.604 K 47 v
– skupaj znes	59.906 K 54 v

Erar je plačal 17.973 K.

Tako je občina v obdobju dveh let porabila 41.933 K 53 v, v mirnem času pa za restavracijo ne bi porabila več kot 6000 K. Zato ni izvajala neko uporabno delo, ampak je res, da je veliko žrtvovala, samo da bi šla na roko vojaški upravi. O kompenzaciji se zato po županovem mnenju ne bi smelo več govoriti. Kljub temu pa je Tavčar izjavil – vendar brez zveze z deli na grajskem hribu – da želi mestna občina znižati vodarino za 1,6 v na m³ za vojne objekte: bolnišnico, šentpetersko vojašnico, skladišče vojaške oskrbe in strelišče. Vojaška uprava bi zato morala uporabnike pozvati k strogemu varčevanju z vodo. Artilerijska delavnica pri tem ni bila vključena, ker se ni vedelo, kakšno porabo ima. Tavčar je tudi omenil, da občina zaračuna vojaškim bolnišnicam 10 v na m³, pri čemer komaj pokrije stroške.²²

Vojaška komanda iz Gradca je na to odgovorila, da ni v stanju preverjati navedbe magistrata, da pa na splošno verjame, da jih lahko sprejme in reši kot zadovoljive.²³

Nasploh je vsa zadeva z obnovitvenimi deli na gradu precej čudna. Čeprav jih je občina financirala iz svoje blagajne, se o tem ni razpravljalo ne na sejah obč. sveta ne mestnega gremija. O izgradnji vodovoda in kanalizacije se v časopisih ni poročalo, tako da je očitno res šlo za tih dogovor med vojaškimi in občinskimi mogotci mimo uradnih poti.

Izvrstni odnosi med njimi so se pokazali tudi 19. 8. 1916. Takrat so pred gradom odkrili spomenik cesarju Francu Jožefu, ki so ga na ukaz komandanta Kerna izdelali italijanski vojni ujetniki. Župan Tavčar je spomenik hvaležno sprejel v varstvo in izrazil željo, da bi poleg nemškega postavili tudi slovenski napis.²⁴

²² ZAL, prav tam, dopis Ivana Tavčarja komandi 5. armade z dne 26. 10. 1916.

²³ ZAL, prav tam, odgovor voj. komande iz Gradca z dne 31. 10. 1916.

²⁴ Slovenski narod 20. 8. 1916.

Razen tega, da so gradili vodovod in kanalizacijo, obnavljali grajsko kapelo in izvajali pogozdovanje po grajskem hribu, so vojne ujetnike zaposlovali z izdelavo slamnatih izdelkov. Ti so bili: vrvi iz slame, pletene kite za varstvo proti mrazu, rogoznice, spalne vreče iz rogoznic, slamnati nadčevlji kot zaščita pred mrazom in snegom ter kasneje tudi metle in krtače. Ob začetku tovrstnih del je karantenska postaja dobila orodje, nekaj materiala in izdelkov v delavnici pobeglega italijanskega državljana metlarja Pielika.

Izkaz o izvedenih delih za erar od julija 1915 do oktobra 1916 poroča o: 4365 izdelanih rogoznicah iz slame, 3745 velikih in 1040 malih šivanih rogoznicah, polnjenih s trsjem, 44.000 nasajanj lopat, 32.841 izdelanih metel in 29.955 izdelanih krtač iz riževe slame ter 1536 izvedenih popravil posteljnega perila. Naročniki so bili: intendantca 5. armade, komanda etapne postaje Ljubljana, skladišče vojaških postelj in deželno sodišče Ljubljana. Za eno metlo so dobivali 3 v doklade, za eno krtačo pa 2 v.

Dejavnosti, povezane s predelovanjem slame, so se nadaljevale vse do konca vojne, le da je od srede l. 1917 bila naročnik izključno Soška armada. Le-ta je potrebovala 5000–6000 kosov metel in krtač na mesec, ne da bi pri tem upoštevali potrebe v zaledju.²⁵

Vojne ujetnike so dajali tudi v »najem« zasebnikom – razen v času, ko se jih ni dalo dobiti, to je med 13. 9. 1915 in 1. 3. 1916. Pogoji so bili naslednji: vojnih ujetnikov se je lahko dobilo le več kot deset skupaj, manj le izjemoma; plačala se je kavcija 30 K na ujetnika, ki je zapadla, če se je z vojnim ujetnikom slabo ravnilo, ga premalo hranilo ali če je bil delodajalec skriv pri pobegu; za nadzorstvo nad vojnimi ujetniki so delodajalci morali priseči pri politični okrajni oblasti; vsakemu vojnemu ujetniku se plača vsaj 15 v doklade dnevno, lahko tudi več, vendar ne več kot 50 v.

Vojnih ujetnikov, ki so bili večši rokodelstva, niso izposojali. 1.3. 1916 – na dan, ko so se vojni ujetniki spet lahko »dobili na delo«, je bilo v časopisju objavljeno opozorilo, da se bo kaznoval s smrtjo na visicah vsak, ki bi pomagal vojnemu ujetniku pri begu.²⁶

Po enostavnem delovodniku iz l. 1918 o prišlih in odšlih vojnih ujetnikih lahko ugotovimo, kje so delali. Zaposlovali so jih na gradu, v državno-vojaških ustanovah, v sestavi delovnih skupin ali pri zasebnikih. Državno-vojaške ustanove, v katerih so vojni ujetniki delali, so bile: pomožna avtodelavnica v Ljubljani, artilerijska delavnica v Ljubljani, velika živinska klavnica pri Naklem in skladišče Zalog. Delovne skupine so bile naslednje: skupina za nabavo lesa v Črnomlju (tudi do 500 voj. ujetnikov), delovna kompanija voj. ujetnikov št. 1084 v Ljubljani, delovni oddelek komande vojne postaje v Ljubljani, delovni oddelek pri komandi za gradnjo železnice v Logatcu, delovni oddelek pri gradbenem odseku v Gorici. Posamezniki in manjše skupine, ki so bili zaposleni pri zasebnikih, so občasno prihajali na grad iz naslednjih krajev: Vrhnika, Logatec, Dobrova, Škofljica, Brezovica, Domžale, Kranj in Metlika.

Kakšne so bile razmere v enem izmed delovnih oddelkov vojnih ujetnikov, govori poročilo dr. Bleiweisa o sanitarnem stanju v Cukrarni. Mestna občina se je namreč bala možnosti, da bi v Cukrarni prišlo do izbruha kake nalezljive bolezni in je zato posredovala omenjeno poročilo na Dunaj. Dr. Bleiweis je poročal, da v hiši obstajajo tri »štrbunk« stranišča, od katerih sta dve še uporabni in služita 80 možem neke transportne enote in pa delovnemu oddelku voj. ujetnikov, ki šteje 187 ujetnikov in 22 stražarjev. Dr. Bleiweis je navedel, da se v normalnih pogojih računa 20 ljudi na tovrstno stranišče.

Stranišča se ne praznijo, tako da podgane po kupih iztrebkov brez težav pridejo v bivalni prostor, tem lažje, ker stranišče nima vrat. Shramba je v bližini in podgane imajo direkten dostop do hrane. Razen tega so vodovodne cevi preblizu greznice. Voj. ujetniki spijo na golih tleh in imajo uši – poudarja se nevarnost pegavega tifusa, griže in kolere. Dr. Bleiweis je bil zato mnenja, da je treba hišo nujno zapreti in zapečatiti.

Ta pritožba je ostala brez odziva – lastnik tovarne sladkorja, neka firma z Dunaja, je izpodbijala kompetentnost in kvalificiranost dr. Bleiweisa za dajanje takih ocen.²⁷

²⁵ ZAL, VARIA V, fasc. 140.

²⁶ npr. Slovenski narod 19. 9. 1915, 23. 2. 1916 in 1. 3. 1916.

²⁷ ZAL, REG I, fasc. 1739, poročilo dr. Bleiweisa z dne 4. 5. 1916.

VLOGA KARANTENSKE POSTAJE V LETU 1918

Prihajanje in odhajanje skupin vojnih ujetnikov je v letu 1918 potekalo na naslednji način. Vojne ujetnike so pošiljali iz zbirnih mest za vojne ujetnike: Krmin, Červinjan, Čedad, Videm, Portogruaro, Condia, Motta di Livenza, Brazzano, Opčine . . . Na gradu so ujetniki ostali od 5 dni do 2 tednov, potem pa so jih pošiljali v taborišča v notranjost: Mauthausen (Zg. Avstrija), Sigmundsherberg (Sp. Avstrija), Braunau am Inn (Tirolska), Zalaegerszeg in drugam na Ogrskem. Vojne ujetnike so tudi pošiljali v bolnišnice v mestu in pa na delo v mestu ter v bližnji in daljnji okolici. Vendar je številčna moč teh skupin bila majhna. Ujetnike so pošiljali tudi iz žandarmerijskih postaj. Da gre za pobegle in »zablodele«, lahko domnevamo zato, ker so pošiljali le posameznike in skupine dveh do štirih, medtem ko z gradu nikogar niso poslali v kako žandarmerijsko postajo. Razen te obstaja še možnost, da so žandarji zasebnikom odvzeli »najete« voj. ujetnike, zato ker so ti dobivali premalo hrane, se je z njimi grdo ravnilo ali se jim ni plačevalo dnevnic.

Transporti s fronte so v prvi tretjini leta prihajali redno (do 19. 3. 1918), v razmahu dveh do sedmih dni. Skupine so bile majhne, od 20 do 150 ujetnikov, in so prihajale v glavnem iz Vidma. Vmes so pošiljali tudi posameznike – oficirje. Transporti z gradu v taborišča v notranjosti so bili večji in jih je bilo manj kot transportov s fronte. Skupine so šteje od 20 do 500 ujetnikov. Število zaprtih na gradu je bilo v tem obdobju različno in je nihalo od 400 do 1000. Od 19. 3. 1918 do 17. 6. 1918 ni bilo nobenih transportov s fronte. Občasno so pošiljali le manjše skupine z gradu v notranjost (20–40 ljudi). Na gradu je bilo v tem času 250 do 300 ujetnikov. 17. 6. 1918 so Avstrijci začeli 13. ofenzivo, na reki Piavi, ki je potekala do 24. 6. 1918. V tem času so prihajali transporti od 350 do 1300 voj. ujetnikov. 18. 6. 1918 so jih poslali 460, 21. 6. 1265, 22. 6. 910, 23. 6. 350.

Po 15. 7. 1918 ni bilo več nobenih omembe vrednih sprememb. S fronte ni bilo voj. ujetnikov, v notranjost pa so pošiljali samo posameznike in še to redko. Zamiral je tudi ves ostali »promet« z ujetniki. Na delo so prihajali in odhajali le v pomožno avtodelavnico in pa v bolnišnice.

V juliju in avgustu je bilo številčno stanje 200 do 250, v septembru in oktobru pa 180 do 200 ujetnikov. Zadnji, ki so zabeleženi kot prispeli, so bili iz bolnišnice z dne 30. 10. 1918. Zadnji, ki so zabeleženi kot odšli, pa so z dne 31. 10. in so jih oddali avtokoloni, namenjeni v notranjost.

Vojni ujetniki niso bili le Italijani – čeprav so ti bili v ogromni večini. Razen njih so na gradu bili tudi Angleži, Francozi, Rusi in Romuni, vendar so vsi »neitalijani« le prehodnega značaja.²⁸

Iz januarja 1918 je tudi pismo komandanta Kerna, ki govori o orkestru voj. ujetnikov, katerega sem že omenil in je bil v sestavi »stalne posadke« italijanskih voj. ujetnikov. V njem prosi Kern svojega prijatelja (ki ga ni nagovoril po imenu), nadupravitelja »Soškega fonda« (fonda za oskrbo vojnih vdov in sirot) za odobritev javnih nastopov tega orkestra. Kern pravi, da v Ljubljani ni kapele in bi zato ta orkester nastopal v Šlarafiji, kavarni Union ali Kazini. Kern je poudarjal, da gre za zelo dobro uigran orkester 12 ljudi, ki že dolgo igra skupaj. Svojčas jih je slišal tudi feldmaršal nadvojvoda Eugen in ostale visokosti. Vsi so jih zelo pohvalili, čeprav takrat orkester še ni bil tako dobro uigran, kot v času, ko je Kern prosil za dovoljenje. Komandant je na koncu izjavljal, da bi v primeru odobritve na tak način priskrbel precej denarja za »Soški fond«.²⁹

O tem orkestru pravi dr. Perilli v svojem spominskem članku: ». . . grajski poveljnik je obdržal po svojem izboru na gradu vse artiste sploh, zlasti pa vse glasbenike. Tako je iz njih lahko ustvaril orkester pod vodstvom toscanskega profesorja Puccettija. Na koncerte tega ujetniškega orkestra je bila vabljen tudi najboljša ljubljanska družba . . .«³⁰

²⁸ ZAL, VARIA V, fasc. 140, enostavni delovodnik o »prišlih« in »odšlih« vojnih ujetnikih v l. 1918.

²⁹ ZAL, prav tam, koncept pisma komandanta Kerna z dne 8. 1. 1918.

³⁰ Jutro 24. 8. 1941.

FINANČNI POSLI KARANTENSKE POSTAJE

Za obnovitev gradu je mestni urad za gradnje dostavil brezplačen material, delo voj. ujetnikov pa je bilo zastoj. Ravno tako je mesto plačevalo vsote za nastanitev vojaške posadke na gradu. Poleg tega je občina mesečno izplačevala znesek 70 v na dan za pisarno in častniško sobo, za vojnega ujetnika pa po 2,4 v na dan. Ta dodatek so ujetniki obdržali tudi med časom gradbenih del. Iz vsote, ki jo je predstavljal ta dodatek, je mestna občina izplačevala stroške. Pač pa je občina zaračunavala: dostavo vode, dostavo svetilnih teles, odvoz fekalij, namestitvev klopi, škafov, »ajmarjev« in je tako do 10. 12. 1916 predložila dva računa za 4693,91 K in 4463,91 K. Oba je plačal gradbeni odsek komande iz Gradca. Erar je kril stroške prehrane, dezinfekcije, bivanje, kot tudi stroške administracije in ostalo. Tako je bilo 30. 1. 1917 rečeno, da je grad dejansko stal 60.000 K, ta znesek pa je postaja v delnih obrokih izplačala erarju. Verjetno so bila dela v korist erarja in doklade za posamezne izdelke viri za to plačevanje.

Posadka karantenske postaje je tudi vsak mesec zbirala razne prispevke. Redno so zbirali prispevke za Soški fond – vsak mesec so vsi člani posadke prispevali 1 dnevni vojni dodatek (Feldzulage – verjetno gre za neke vrste dnevnic). Ta je znašal za poveljnika 12 K, za zdravnika 5 K, štabnega profosa 3 K in ječarja 20 v. Število ječarjev se je od junija 1916 (od takrat so ohranjena potrdila o plačilu) do februarja 1918 gibalo med 27 in 41. S tem v zvezi je tudi prispevek nihal med 20 in 37 K. Večkrat so tudi darovali za RK Kranjske. Nekoliko neobičajno so zbirali denar 1. 1916 za c. kr. vojno-preskrbovalni urad (oddelek za oslepele bojevnike). 18. 2. 1916 so italijanska letala bombardirala grad. Ena izmed bomb se je neeksplozivno zarila v tla. Izkopali so jo, očistili in razstavili na glavnem trgu, ob njej pa zbirali denar za oslepele vojake. Firma Krisper je prodajala razglednice s sliko te bombe, izkupiček pa je bil namenjen isti ustanovi. Tako so zbrali nekaj tisoč K. Iz seznamov kandidatov za »častne znake« Soške fronte izvemo za nekaj imen podoficirjev, ki so službovali na gradu: narednik Matija Rom, Janez Svetina, Jožef Picculin in Robert Weiwoda. Razen rednih prispevkov so zbirali tudi izredne – npr. ob potresu v Brežicah, potem prispevek za neko sirotišnico na Dunaju, prispevek v fond za vdove in sirote padlih 25. bataljona poljskih lovcev ipd.³¹

DVE PRIČEVANJI O LJUBLJANSKEM GRADU MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Pričevanji o ljubljanskem gradu, ki ju tu navajam, se precej razlikujeta po motivih, iz katerih sta nastali, različnosti zornih kotov in času nastanka.

Serijo šestih člankov, ki je pod naslovom »Obiski na gradu« izhajala novembra 1915 v *Lai-bacher Zeitung*, je spisal prof. Fran Kobal, znani prevajalec, glasbeni, gledališki in umetnostni kritik. Za te članke lahko mirno rečemo, da pomenijo propagandističen poskus prikaza idealno vodene vojaške ustanove, v kateri naj bi vladale idilčne razmere. Kljub temu – če z rezervo jemljemo opise bivalnih in prehranjevalnih razmer – pa nam ti članki povedo zelo dragocene podrobnosti o delu ujetnikov, organizaciji taborišča in osebnosti poveljnika. Na kratko povzemam tisto, kar je najbolj zanimivo v teh člankih in česar se iz arhivskega gradiva ni dalo zvedeti.

Prof. Kobal opisuje komandanta Kerna kot svetovljana uglajenega vedenja ter jasnega in korenitega govora. Kern naj bi se ob obhodu prostorov izkazal kot človek z izoblikovanim občutkom za umetnost. Njegova umetniška duša se je izživljala ob obnavljanju grajske kapele in fresk. Za obnovitev slednjih je najel pooblaščenega slikarja Sternena . . . Denar za obnovo kapele in nakup cerkvenega inventarja je dobil od mestne občine, prostovoljnih prispevkov svojih znancev izven Ljubljane in nekaj malega od vojnega erarja. S tem naj bi si – po Kobalovem mnenju – Kern pridobil neminljive zasluge za ohranitev umetnostno-zgodovinskega spomenika.

Ko govori o začetku vojne in političnih zapornikih na gradu, opisuje njihove razmere čisto poetično: »po izbruhu vojne poleti 1914 je bil grad določen začasno mesto internacije za politično sumljive. Da se je tem ne preštevilnim, ki so se tu znašli, godilo slabo, ni mogoče reči. Oskrba je bila točno izpolnjavana, možno si je bilo priskrbeti priboljške pri privatni stranki na gradu, ki je bila pripravljena kuhati. Če si je kdo zaželel kaj posebnega za pod zob

³¹ ZAL, VARIA V, fasc. 140.

ali za poživitev duha, si je to lahko naročil iz mesta. Tega ni nič oviralo in uslužnih duš ni manjkalo. Poletno sonce je prečudovito sijalo, okna so ponujala krasen razgled na gore in grajska drevesa so vabila v hladno senco k partiji taroka. Komandant je bil sicer natančen, toda pri pogovoru zelo prijazen . . .«

O italijanskih vojnih ujetnikih je pravil, da zdaj – novembra 1915 – delajo, medtem ko so poleti lenarili in uživali siesto. Čisto drugačni so bili . . . delovni pripadniki ruske kolonije; ko pa je bila ta kmalu razpuščena, so morali gospodje Italijani v večjem številu poprijeti za delo – prati perilo, vihteti lopate in krampe ter se ukvarjati z ročnim in strojnim delom v lastni miniaturni kovačnici, plesti rogoznice, košare, kite . . .« Njihove bivalne razmere so bile baje tudi zelo dobre: » . . . Med ujetniki so se znašli ne le zidarji, pač pa tudi tesarji, mizarji, gradbeni delavci, pečarji, malarji . . . Sicer so prispeli – razen težko ranjenih ali bolnih – na gradu ostali le 5 dni, dokler se ni ugotovilo, ali niso okuženi in ali so tako primerni za transport v notranjost. Toda komandant je sposobne ljudi zadržal za daljši čas, za obnovo prostorov. Vse te prostore so obnovili tako popolno, da se sploh ne da opaziti, da tu med zapahi in rešetkami bivali sodni obsojenci. Čisti – zloženi podi, sijoči do leska, naredijo prostore ne le bivalno prijetne, ampak tudi domače. Resnično – tu zaprt biti, ni neprijetno!« Tudi infekijski oddelek je bil neke vrste hotel: » . . . Kaj je bilo narejenega na lj. gradu, kaže – razen popolnoma obnovljene kapele sv. Jurija – najboljše seveda del krožne grajske zgradbe, ki se mu pravi knjigovoznica, ker so tam pred potresom civilni kaznjenci vezali knjige. Od potresa dalje je bil stolp napol razpadel, streha je imela velike luknje, deske so bile gnile, stene pa čisto mokre od vlage. Danes je to popolnoma urejen stanovanjski prostor s krasnim razgledom na Kamniške planine, katerega stene so bleščeče pobeljene. Ker je stolp z ostalim delom grajske zgradbe povezan le s strmo potjo, ki vodi preko grajskega obzidja, je kot nalašč za nastanitev tistih, ki ne smejo priti v stik z ostalimi prebivalci gradu. Zato ga uporabljajo za nastanitev kužnih ali onih, ki so osumljeni, da imajo infekijske bolezni. Izoliranci imajo na razpolago le to pot, ko kaj sprejemajo ali oddajajo. Strežnik, ki je zaposlen v stolpu, sme priti le do stopnice, ki vodi k ograji. Z izoliranci komunicira le s klicanjem.«

O vprašanju prehrane sem že govoril, glede postopanja z ujetniki nasploh pa je Kobal lahko poročal le najboljše: » . . . Komandant izvrstno govori italijansko in živi v tovarštvu in prijateljstvu z italijanskimi oficirji. Moštvo obravnava človekoljubno, kot vsak dobrosrčen komandant obravnava lastno enoto. Dr. Geduldiger je izjavil: »Vse je v redu, lepo in dobro. Le dvomim, da z našimi ljudmi onkraj meje ravno tako dobro ravnajo.«

Na koncu si je komandant Kern privoščil še majhno šalo. Svojega gosta je na smrt prestrašenega odpeljal v podzemlje na obisk »k na smrt obsojenim«. Šele v kleti je prof. Kobal z olajšanjem spoznal, da gre za svinje, kure, kunce in ovce.³²

Drugi članek je napisal italijanski vojni ujetnik – zdravnik dr. Perilli v rimskem listu *Il Giornale dei Ragazzi*, v celoti pa so ga objavili tudi v ljubljanskem *Jutru* avgusta 1941. Sliki o ljubljanskem gradu daje ta članek svežino podobe konkretnih živih ljudi, njihovih zgodb in značajev, kot tudi razmer, v katerih so živeli. Zato ga tudi podajam v celoti.

»Kdor je imel nesrečo, da je padel v ujetništvo na soški fronti v letih 1915. do 1918., se bo gotovo spominjal, da je bila njegova prva postojanka na bolestem potu v ujetništvo Ljubljanski grad. Starodavno poslopje je bilo prirejeno kot karantenska postaja za italijanske vojne ujetnike. Tu so ostajali po navadi po pet dni, nakar so bili poslani v eno izmed mnogih ujetniških taborišč, raztresenih širom Avstrije in Ogrske. Večji del ujetnikov je bil poslan v Mauthausen na Dunavu blizu Linza.

Stari Ljubljanski grad je bil do leta 1914. nekoliko časa ječa za navadne zločince, nato vojaški zapor ter prenočišče za internirance ter politične osumljence, naposled pa bivališče ruskih voj. ujetnikov, ki so jih pošiljali na dela na italijanski fronti.

Z vstopom Italije v vojno je bil Grad določen za karantensko postajo, obenem pa je bilo nekoliko celic in hodnikov z vso naglico izpremenjenih v bolnišnico za ranjene italijanske ujetnike. Celice so seveda ostale temačne, kakor so bile v teku poletja, ko so bili tam zaprti kot politični obsojenci razni tržaški dijački, katerih edini zločin je bil ta, da so klicali Živela Italija, in tri gospodične iz Trsta, prof. Marija Gianni, Marija Maurig in Liza Löwenthal, ki so komaj, komaj ušle višlicam. Razširili sta se bili med ljudi dve pesnitvi, proslavljajoči Italijo, v odgovor na poslanico, ki jo je bil vrgel iz letala pesnik Gabriel D'Annunzio nad Trstom 7. avgusta 1915.

³² Laibacher Zeitung. 12. 11., 13. 11., 16. 11., 17. 11. in 23. 11. 1915.

Obe pesnitvi sta bili prepisani s strojem, zaprti v neko steklenico in vrženi v morje. Morska struja jo je prinesla v Porto Levante, kjer jo je zapriseženi čuvaj Spadoni poslal listu »Corriere della Sera«. List je priobčil pesnitve 30. avgusta. Avtorica pesnitve je bila pravzaprav prof. Gianni, ki se je kasneje umaknila iz posvetnega življenja ter šla v frančiškanski samostan na Dunaju. Trditve obtožbe se niso dale dokazati in vse tri mladenke so bile tako po nekem čudežu rešene žalostne in sramotne smrti.

Še zdaj imamo v ušesih odmev njihovih obupnih krikov v prvi noči po prihodu na Grad, ko so bile zaprte v temnih celicah, vsaka zase. Šele kasneje se je posredovanju avstrijskega zdravnika po našem prizadevanju posrečilo doseči to ugodnost, da so jih zaprli skupaj v eno samo celico.

Bolnišnica za italijanske vojne ujetnike je poslovala od julija do novembra 1918. Dodeljena sta ji bila dva italijanska častnika-zdravnika, ki sta bila tudi ujeta, ter neki častnik-zdravnik avstrijske vojske, ki je imel vodstvo te bolnišnice na Gradu.

Prva dva sta bila poročnik-zdravnik Mario Mauro, 31. pešadijskega polka, in kapetan-zdravnik Ivan Perilli, 2. polka sardinskih grenadirjev, avstrijski častnik pa je bil Slovenec poročnik-zdravnik doktor Fran Zupan. V to bolnišnico so premestili iz ljubljanskih vojaških bolnišnic skoraj vse ranjene Italijane, tako da je bila v kratkem času prenapolnjena ter se je delo vršilo neprekinjeno vsak dan od ranega jutra do poznega večera. Delovanje je bilo močno otežkočeno zaradi pomanjkanja zdravil in zdravniškega materiala, da je bil trud zdravnikov še težji.

Poveljnik Gradu je bil major Karel vitez pl. Kern. Slučajno po rodu iz Trsta, poln energije in dobrega hotenja. Seveda je ostalo najčestše pri dobrem hotenju, kljub temu, da se je za italijanske ujetnike močno brigala njegova dobra gospa Margareta. Bila je po rodu iz Livorna in šele po vojni se je na Gradu izvedelo, da je imela v italijanski vojski na fronti brata konjeniškega polkovnika in bratranca polkovnika glavnega stana.

Kar takoj lahko povem, da sta si zakonca Kernova po vojni po dolgem beganju pridobila italijansko državljanstvo in pisec teh vrstic je imel priliko, da ju je posetil v Lovrani in v Rimu. Nato se je polkovnik vitez Karel pl. Kern preselil v Meran. Že leto dni pred tem mu je bila umrla dobra gospa Margareta.

Če bi bil njun življenjski vek daljši, bi morda slišala znova nekoliko negotove korake onih grajskih prebivalcev, ki so bili v letih 1914. do 1918. skoraj neomejeni gospodarji in zasebni lastniki Gradu. Polkovnik pl. Kern mi je leta 1929. poslal svojo spomenico, nekako samoobrambo pod naslovom: »Nekoliko epizod iz življenja v ujetniškem taborišču na Ljubljanskem gradu«. Naši ranjeni vojaki pa se bodo te dobe spominjali najbrž z nekoliko tesnim . . . želodcem. Kajti to je bila doba gladovanja. Dovolj je, ako navajamo raport, ki ga je že omenjeni dr. Zupan pripravil za svojo nadrejeno oblast, ko je zaman zahteval zboljšanje hrane. Ta raport pravi med drugim: »Na vsakega ranjenca nakazuje c. in kr. ministrstvo 2 K 30 v. Ako sedaj napravimo račun, koliko lahko stane vse ono, kar dobi na dan bolni ali ranjeni ujetnik, ne doseže niti vsote 60 v. To stalno gladovanje ovira okrevanje in zahteva tedaj veliko večjo uporabo zdravstvenega materiala. Večna lakota oslabi organe tako, da ranjenci leže bledi in trudni ter si ne morejo opomoči od izgube krvi in od gnojnih ran, zato strahotno hujšajo. V kliničnih poročilih bi moral često napisati kot vzrok smrti kronični glad, namesto nedolžne sepse.«

Te besede so potrjene v publikaciji tovariša prof. Maria Maura: »Deset mesecev na kirurškem delu v ujetniškem taborišču v Avstriji (1915–1917)«. (Citta di Castello, S. d. Tip. Lionardo da Vinci).

Protesti italijanskih zdravnikov in zahteve po boljši oskrbi ranjencev v bolnišnici na Ljubljanskem gradu so često kalile dobre odnošaje z avstrijskim poveljstvom, kajti vse dobro hotenje poveljnika pl. Kerna je bilo zaman spričo njegovih podrejenih, ki so kljub opetovanim naredbam samolastno skrajševali obrok hrane nesrečnim ranjencem. To je šlo tako daleč, da so ti dobivali le blede zvodeno juho, v kateri je bilo nekoliko komadičev krompirja, o mesu pa ni bilo niti najmanjšega sledu.

Tako se je dr. Zupan odločil napisati zgoraj omenjeni raport, ki smo ga mi, da ne bi izgubili pravde in advokata v osebi omenjenega doktorja, vsaj v obliki, če že ne po vsebini, znatno omilili. Uspeh pa je bil tak, kakor smo se ga bali. Oba italijanska zdravnika sta bila premeščena v taborišče Mauthausen, dr. Zupan pa je bil poslan na fronto. S tem je bolnišnica na Gradu prenehala, deloma tudi zaradi zime. Še nadalje pa je poslovala karantenska postaja in grajski poveljnik je obdržal po svojem izboru na Gradu vse artiste sploh, zlasti pa vse glasbenike. Tako je iz njih lahko sestavil orkester pod vodstvom toskanskega profesorja Puccettija. Na koncerte tega ujetniškega orkestra je bila povabljena tudi najboljša ljubljanska družba, ki se bo gotovo s hvaležnostjo spominjala te ljubke epizode sredi vojnih grozot. O tem je v »Laibacher Zeitung« novembra 1919 v sedmih nadaljevanjih pisal prof. Kobal pod naslovom: »Poset na Ljubljanskem gradu«. V teh poročilih je naglašal delavnost majorja pl. Kerna ter njegove napore za preureditev starega in razpadajočega Gradu, ki je često doživel čast visokih obiskov. Med drugimi so posetili Grad nadvojvoda Evgen ter knez Elija Parmski, kasneje pa tudi cesar Karel in cesarica Zita. Neki večer sta celo čisto sama prišla na Grad ter sta se nepoznana sprehajala po drevoredu, ki vodi od Gradu proti Šancam. Ta epizoda je

omenjena v neizdanih spominih gospe Marije Bonnini (Rossi), ki je bila takrat internirana na Gradu.

Med vsemi italijanskimi ranjenimi oficirji je bilo tudi nekaj grenadirjev in moram pri tem omeniti ljudomilega poročnika Francesca Fabbria, ki je sedaj župnik cerkve Sv. Lovrenca in Lucina v Rimu, ter poročnika Adolfa Pelliccinija, ki je pod tem vojnim priimkom skrival svoje pravo ime tržaškega dobrovoljca Adolfa Pessija. Slednji je nekoč po naglasu krika, še preden je pogledal na dvorišče, spoznal svojega narednika iz tržaškega polka, ki je bil pravi nasilnež in ki bi bil gotovo zelo vesel, ako bi mogel Pessija spraviti na vislice. Ker pa so bili zdravniki o tej stvari takoj obveščeni, so poročnika Pellicciniju izpremenili osebne podatke ter ga tako temeljito obežali in zamotali, da je lahko defiliral mimo narednika, ne da bi ga bil slednji spoznal. Tudi drugi tržačani, npr. poročnik prof. Bonardi in poročnik Alfredo Ponti, s pravim imenom Potočnik, sta bila med grenadirji.

Treba mi je omeniti še nekega slovenskega trgovca, ki je bil obsojen na vislice ter potem pomiloščen na ustrelitev. Ohranil sem si vrsto fotografij, napravljenih po nalogu poveljstva. Slike predstavljajo čitanje smrtne obsodbe, pohod k jami z obsojencem, obsojenca z zavezanimi očmi, ustrelitev samo ter ugotovitev smrti, ki jo je izvršil neki častnik-zdravnik. Slednja je posneta v trenutku, ko zdravnik otipava žilo padlemu, ki se mu vidi na čelu srake krvi, poleg njega pa je velika krvava mlaka. Ustreljeni je kasneje dobil spomenik, ki se morda še danes vidi na trgu pred železniško postajo v Ljubljani. Ne bi omenjal te žalostne epizode, ako bi ne bila celica, v kateri je bival obsojenec v dolgih mesecih svojega procesa, kasneje nakazana kot bivališče dvema italijanskima oficirjema-zdravnikoma. Dasi sta slednja opetovano protestirala proti temu, sta vendar morala ves čas svojega bivanja na Gradu živeti ravno v tej sobi.

Naj na koncu osvetlim svoje poročilo s tolažilnim spominom na patra Ludovika Giampaglio. Ta ljudomili duhovnik je bil po rodu iz Napolija ter je v svojo toпло občuteno petje kot grajski kaplan vsak večer vpletel znano himno izgnanca. Po molitvi rožnega venca je vsak večer sladko in slovesno zadonela pesem o izgnancu, ki se je toпло dojmila src ujetnikov.³³

V članku so netočnosti v zvezi s posameznimi datumi. Tako npr. serija Kobalovih člankov ni izhajala leta 1919, ko *Laibacher Zeitung* ni več izhajala, pač pa so ti članki izšli novembra 1915. Prav tako ne bo držalo, da je bolnišnica delovala od julija do novembra 1918, potem pa da so jo razpustili, medtem ko je karantenska postaja »še nadalje poslovala«. Morda gre za zamegljen spomin dr. Perillija – kar se tiče letnic – ali pa za tiskarskega škrate?

INTERNIRANCI NA GRADU V LETU 1919

V Arhivu Slovenije obstaja v zbirki konvolutov deželnega predsedstva konvolut št. 30. V tem konvolutu so zaslivanja, poročila, dosjeji, prošnje, ovadbe in še druge vrste dokumentov. Ti dokumenti se nanašajo na internirance na ljubljanskem gradu, ki so bili tam zaprti v obdobju junij – september 1919.

29. 4. 1919 je ljubljanska vlada ukazala, naj slovenske enote izvedejo ofenzivo na koroški fronti in preženejo Avstrijce z vsega spornega ozemlja. Ofenziva se je katastrofalno ponesrečila, Avstrijci so prešli v protinapad, osvojili celo Koroško in začeli prodirati na Štajersko. Njihovo napredovanje je bilo ustavljeno s skrajnimi naporji. Sredi maja je ljubljanska vlada mobilizirala pet letnikov, v Slovenijo so prišli 3 srbski polki, topništvo in konjenica. 28. 5. 1919 se je začela nova jugoslovanska ofenziva, ki se je končala z zasedbo celotnega spornega ozemlja do črte Gosposvetsko polje – Celovec – Vrbsko jezero – Področca.³⁴ V tej ofenzivi je nastalo precej avstrijskih vojnih ujetnikov, ki so jih internirali na ljubljanski grad. Po stabilizaciji fronte so začeli na grad pošiljati tudi civiliste – internirance, med katerimi so bile tudi ženske. Pošiljali so jih s Koroške in Štajerske.

Namen internacije je bil, da se osebe, ki bi lahko bile nevarne slovenskim interesom, spravijo z obmejnega območja na varno. Struktura internirancev je zelo dobro odražala takratne razmere na severni meji – bila je namreč popolnoma kaotična. Tako so bili na gradu internirani ljudje, ki jih lahko ločimo v naslednje skupine: – vojni ujetniki s koroške fronte, katere so pošiljali dalje v Srbijo; med njimi je bilo dosti Slovencev – tako se v seznamih avstrijskih voj. ujetnikov ujetniki delijo na Nemce, nemčurje in Slovence; ljudje, ki so med avstrijsko zasedbo ali že med vojno nastopali z ropanjem, žaljivkami in grožnjami proti Slovincem;

³³ *Jutro* 24. 8. 1941.

³⁴ *Vojna enciklopedija* 4, Beograd 1972, geslo Koroška, – str. 634.

Nemci in nemškutarji, ki so kazali veselje ob umiku jugoslovanskih sil in napredovanju Avstrijcev; tisti, ki so se približali demarkacijski črti ali črti fronte, ne da bi navedli zadovoljiv razlog in so bili tako osumljeni špijonaže, ali pa so demarkacijsko črto celo prekoračili; tisti, ki so skrivali orožje in municijo; osebe, ki so služile kdaj prej v Volkswehru; ljudje, vzeti za talce, ki se niso diskreditirali, ampak so bili pač Nemci in se je kasneje pokazalo, da so popolnoma neoporečni; Slovenci, pomotoma vzeti za talce zato, ker so se vojaškim in policijskim oblastem na terenu zdeli Nemci ali nemškutarji. V nekaterih primerih je bilo npr. zadosti že, če se je nekdo v trgovini ali na cesti pogovarjal nemško in so ga vojaki pobrali za talca, na menceč se za kasnejše razlage v slovenščini.

Približno te kategorije, ki so bile navedene, so se oblikovale tudi v zapisnikih o zaslišanjih, ki so se včasih vršila na mestu samem, bolj pogosto pa v »štacijskih« zalednih poveljstvih v Celju, Mariboru in Ljubljani. Ti papirji so skupaj z interniranci prispeli na grad.

Absurdnost sestave internirancev, ki je posledica konfuznih razmer, nam pokaže že površna primerjava vzrokov za internacijo pri posameznih primerih. Na eni strani imamo npr. Aloisa Rauschnigga iz Guštanja, ki je po navedbah prič lasal in pljuval truplo poročnika Malgaja ter pri tem zadovoljno vpil: »Du verbissener Hund, endlich bist du hin!« Njemu ob bok lahko postavimo Janeza Huzarja in Elizabeto Streicher, oba iz Guštanja, ki sta pljuvala po Malgajevi krsti, ko so jo nesli k pogrebu, in pri tem pokojnika preklinjala z najhujšimi izrazi. Za temi sledijo manjši grešniki – Nemci in nemčurji, ki so tega ali onega oropali ali pretepli. Nekje vmes so oni, ki so Avstrijce sprejemali s solzami sreče, Jugoslovane pa zmerjali. Popolnoma nerazumljivo pa se zdi, da so skupaj s prej omenjenimi internirali tudi nekega 70-letnega Nemca iz Vuzenice le zato, ker je bil Nemec, ali pa npr. 16-letnega Franca Hafnerja iz Velikovca, ki se je baje s kolesom vozil preblizu demarkacijske črte.

Internacijo so izvrševali po hitrem postopku, in sicer največkrat takoj, na podlagi odredbe poveljstev vojaških in žandarmerijskih enot, ki so bile na fronti, ali pa na podlagi ovadbe. Včasih je taka ovadba spravila v internacijo več ljudi – npr. ovadba Elze Lucič z dne 28. 6. 1919 o obnašanju ljudi ob avstrijski zasedbi Guštanja dne 6. 5. 1919, ki je bila podlaga za internacijo devetih žensk in trinajstih moških, ki so takrat pozivali k obračunu s Slovenci iz Guštanja.

Kot sem že omenil, je konvolut št. 30 le zbirka poročil, zaslišanj, seznamov, ki so bili spremni dokumenti internirancev, poslanih na grad. Evidenca ni ohranjena, tako da o njihovem natančnem številu v času junij – september 1919 ni mogoče reči nič. Po moji oceni je v treh mesecih šlo skozi internacijo na gradu nekaj sto ljudi. Tudi o življenjskih razmerah se iz tega materiala ne da dosti izvedeti. Da tam internirancem niso ravno cvetele rože, lahko sklepamo iz zapisnika prve seje komisije za izpustitev internirancev. Nekateri izmed njih si niso upali izpustiti domov na Koroško, ker zaradi griže niso izgledali ravno najboljše. Zato so sprejeli sklep, da morajo vse, ki po zdravnikovi ali svoji izjavi niso sposobni za pot, poslati v kako zdravilišče. Šele po okrevanju naj bi jih izpustili.

Komisija za izpustitev internirancev je nastala na pobudo dravske divizijske oblasti dne 15. 8. 1919 in vsled sklepa t.i. koroške antante. Ugotovili so namreč »kvaren vpliv interniranske zadeve za položaj na Koroškem« in »potrebo, da se zadeva velikopotezno reši«. Komisija se je sestala štirikrat: 10. 9., 12. 9., 13. 9. in 19. 9. 1919. Prvič in zadnjič se je komisija sestala v knjižnični dvorani deželne vlade za Slovenijo, drugič in tretjič pa na gradu, kjer je opravljala zaslišanja. V komisiji so bili: vladni svetnik Franc Župnek, predsednik komisije in zastopnik dravske divizijske oblasti je bil polkovnik Koch, dr. Jakob Mohorič je bil zastopnik Vseslovenske ljudske stranke, prof. Anton Jug je zastopal Jugoslovansko demokratsko stranko in Franjo Svetek JSDS. Na drugem zasedanju 12. 9. 1919 je komisija izpustila 51 moških in 10 žensk iz Mežiške doline, Dravograda, Vuzenice in cone A na Koroškem. Na tretjem zasedanju 13. 9. 1919 je komisija sklenila, naj izpustijo vse internirance, razen treh, proti katerim so sprožili kazenski postopek. Tako so bili vsi interniranci – 101 po številu – do 19. 9. 1919 izpuščeni. Tri pa so izročili sodišču.

Ob svojem sklepu o izpustitvi vseh internirancev je predsednik deželne vlade dr. Brejc obvestil Avstrijce in od njih zahteval izpustitev koroških Slovencev. Le-teh je bilo dosti manj kot na naši strani interniranih Nemcev – 24 iz vse Koroške. Tem je treba prišteti še celo dru-

žino Valentina Ferliča iz Laboda – ženo in 6 otrok, ki so bili internirani pri Sv. Štefanu v Ziljski dolini. Ostali Slovenci so bili konfinirani v Gradcu in Beljaku. Slovenska vlada je tudi zagrozila, da bo v primeru, če ne izpuste vseh Slovencev, internirala 10 najuglednejših Nemcev v cona A. Vendar se je vse srečno izteklo in internirance so 19. 9. 1919 Avstriji čez Špilje izročili na našo stran.

V zapisnikih te komisije se omenja tudi potreba po tem, da Korošce, ki so jih kot vojne ujetnike odpeljali v Niš in Smederevo, vrnejo domov. Ljudstvo na Koroškem je bilo baje s tem v zvezi zelo razburjeno in nejevoljno.³⁵

Tako se je s to epizodo – dosti po uradnem koncu vojne – končala funkcija gradu kot zapora za vojne ujetnike in internirance. Na njihovem mestu so jih vsled stanovajske stiske prostovoljno zamenjali ruski emigranti in študentje prve slovenske univerze.³⁶

Ironija usode ali slab znak za prihodnje čase?

³⁵ Arhiv Slovenije, zbirka konvolutov deželnega predsedstva, konvolut št. 30: Internirani na ljubljanskem gradu v l. 1919.

³⁶ V op. 1 citirani vodnik, str. 23.

Riassunto

IL POSTO DI QUARANTENA PER I PRIGIONIERI DI GUERRA AL CASTELLO DI LJUBLJANA

Dragan Matič

Con l'intervenzione dell'Italia nella prima guerra mondiale, la vita a Ljubljana cambiò essenzialmente. Il castello di Ljubljana che finora assumeva la funzione di campo d'internamento per i cittadini austriaci di dubbiosa fama politica e per i cittadini dei paesi nemici fu allora trasformato in un posto di quarantena per i prigionieri di guerra. Il numero degli «inquilini» del castello crebbe considerevolmente con i prigionieri cosicché furono costretti a costruire un condotto d'acqua proprio, la canalizzazione e delle baracche di stazionamento presso il castello. Il numero di prigionieri cambiava molto secondo gli eventi al fronte di Isonzo. Dopo un soggiorno al castello (una prevenzione contro l'epidemia), la maggior parte di prigionieri fu mandata nell'interno in uno dei campi come Sigmundsherberg, Salaegerzeg, Braunau am Inn, Dunaszadacherberg . . .

C'erano però al castello, oltre una squadra fissa di prigionieri di guerra che provenivano alla manutenzione del posto di quarantena (artigiani professionali), anche dei prigionieri impiegati in vari lavori per l'erario militare (in maggioranza l'elaborazioni i prodotti di paglia). Lavoravano in città negli ospedali provinciali o quelli militari, nelle fabbriche militari o statali, nelle manifatture o nei depositi. Furono mandati in gruppi a lavorare anche nei vari posti della Carniola per tagliare la legna o costruire o svolgere certi lavori alla ferrovia. Li cedevano anche come manodopera gratuita ai privati.

Il comandante del castello, il sottotenente Kern non era sensibile solo alle affari economiche, egli aveva una vena esplicita per la cultura. Formò una orchestra composta dai musicisti-prigionieri di guerra procurandoli gli strumenti musicali della ex cappella municipale. Organizzava con essi i concerti per i signori della città e per vari ospiti d'onore come per esempio arciduca feldmaresciallo Eugenio. Anche il monumento all'imperatore Francesco Giuseppe il quale fu inaugurato davanti al castello il giorno dell'anniversario dell'imperatore in agosto del 1916 dal colonello Kern, fu elaborato dai prigionieri di guerra italiani. Ordinò anche la restaurazione della cappella del castello di San Giorgio.

Il posto di quarantena al castello di Ljubljana rappresenterebbe una istituzione esemplare di sua specie ossia esso fu considerato come tale dagli Austriaci e fu anche visitato come tale in giugno del 1917 dall'imperatore Carlo e dall'imperatrice Zita.

Però le condizioni di vita dei prigionieri di guerra non erano affatto ideali. Più che la guerra durò più i prigionieri soffrivano di fame e più erano privati di cure mediche. I feriti che non mancavano mai al castello, morivano per la sottoalimentazione o per la sepsi. Non erano rare le malattie contagiose come il tifo, la dissenteria ed il colera. Questi giorni di povertà, fame e malattia furono ricordati da certi prigionieri di guerra italiani molti anni dopo nei giornali o nei libri.

Alla fine della guerra, dopo il colpo di stato e la costituzione del nuovo stato, i prigionieri di guerra italiani furono sostituiti al castello dai prigionieri di guerre austriaci del fronte di Carinzia e dalle nuove persone sospette per la loro attività politica. Dopo aver soggiornato per parecchi anni nei vari posti di Europa, l'ex-comandante del castello, Kern, partì in Italia e ottenne la nazionalità italiana.

Il castello che dopo il terremoto del 1895 fu abbandonato e in cattivo stato, assunse con l'inizio della prima guerra mondiale una nuova funzione per la quale fu restaurato, ricevette delle nuove instalazioni sanitarie e ricominciò a vivere per il futuro – diventò di nuovo una parte della città.